

БЕРШЕДА
Євген Романович —
член-кореспондент НАН
України, доктор економічних
наук, професор, Надзвичайний
і Повноважний Посол України

ВІД ЦВИНТАРЯ ІЛЮЗІЙ ДО КРАЇНИ СПОДІВАНЬ (розповідь від першої особи)

До 80-річчя члена-кореспондента
НАН України Є.Р. Бершеди

3 вересня 2025 р. виповнюється 80 років відомому ученому-економісту, дипломату, Надзвичайному і Повноважному Послу України (1999), заслуженому діячеві науки і техніки України (1997), доктору економічних наук (1983), професору (1991), члену-кореспонденту НАН України (1997) Євгену Романовичу Бершеді. За люб'язної згоди ювіляра редакція журналу «Вісник НАН України» публікує уривок зі спогадів Євгена Романовича.

3 вересня 1945 року — день мого народження і перший день після завершення Другої світової війни. У колишньому СРСР його відзначали як День Перемоги над Японією.

Більшу частину життя я прожив у країні, яка, на щастя, зникла, але в Росії її примара й досі «не відпускає» не лише старше покоління, а й їхніх нащадків. Особливо того, хто намертво вчепився у своє панування над ними і прагне за будь-яку ціну поширити його на Україну.

Моя свідомість та особисті пріоритети формувалися в державі, в якій фактично необмежена влада генсека / вождя / імператора / царя століттями визначала долю українського та інших поневолених народів. Лише у зрілому віці з'явилося усвідомлення того, що за політичними кресленнями В. Леніна під вивіскою «добровільного союзу» та під акомпанемент більшовицького популізму було призупинено розпад Російської імперії. В результаті Україна у вигляді УРСР на тривалий час опинилася в складі держави, режим одноосібного правління якої за рівнем репресивності значно перевершував далеко не демократичну владу останнього російського імператора.

У мого покоління влада намагалася приспати будь-яку національну свідомість та сформувати «чуття єдиної родини» — належності до «совецького народу» як «нової історичної, соціальної та інтернаціональної спільноти людей», що спілкуються «загальнозрозумілою» російською мовою. Анестезія інтернаціоналізмом була покликана тамувати несприйняття українцями повзучої русифікації. Стаючи все безсоромнішою та відверті-

шою, вона призвела до того, що етнічно українська столиця Радянської України перетворилася на найбільше за адміністративними межами Росії російськомовне місто світу.

Киянин за народженням та українець за походженням, я відчуваю себе європейцем не лише за географічним розташуванням рідного міста і країни. Втім, це особисте сприйняття з'явилося далеко не відразу.

З дитинства я розмовляв російською, українську почав опановувати лише на другому році шкільного навчання. Причому підручник з української мови зовні виглядав значно скромнішим за виданий у Москві та видрукований на якісному папері підручник з російської, що мав «зворушливу» назву «Родная речь». Так само і підручник «Родная литература» мав значно привабливіше поліграфічне виконання, ніж «Українська література». І лише набагато пізніше я збагнув неவிпадковість цього «диявола у деталях», покликаною вже з дитинства створювати відчуття вторинності та упослідженості українського самовизначення. Школярі держави, яка формально була одним із засновників ООН, як вітчизняну історію та географію вивчали історію та географію СРСР, а отже, фактично Росії. У цьому контексті пригадується персонаж тюркського переказу, популяризований видатним киргизьким письменником Чингізом Айтматовим, «манкурт» — покірний хазяїну раб, людина без пам'яті. На таких манкуртів кремлівські вожді прагнули перетворити всі неросійські народи Радянського Союзу.

Розмірковуючи над становленням власного самоусвідомлення та українського вибору, повертаюся думками до післявоєнного київського дитинства, яке пройшло в «Будинку юристів» на вул. Артема, 48 (нині — вул. Січових Стрільців). Цей відомчий будинок було зведено в 1930-х роках на місці колишнього Кудрявського цвинтаря у зв'язку з перенесенням столиці Української РСР із Харкова до Києва.

Колись, ще по-юнацькому захоплюючись поезією, я натрапив на яскраві та пронизливі рядки українського «шістдесятника» Василя Симоненка: «На цвинтарі розстріляних ілюзій уже немає місця для могил...». Душевний розпач надзвичайно талановитого і рано по-

мерлого поета став для мене символом фіналу особистого пошуку правди і справедливості в єдино дозволений владою СРСР комуністичній ідеології, а також у її втіленні у реаліях Києва 1950-х — 1960-х років.

Наслідуючи батька — викладача Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, який у всьому був для мене взірцем, та заохочуваний його дорученням виймати з поштової скриньки газети «Правда», «Известия» та інші партійні й радянські видання, я рано почав їх читати. Особисті спогади, зокрема враження від смерті Сталіна, змін у керівництві країни після неї, Угорського повстання, подій навколо XX з'їзду КПРС та інших подій, які закарбувалися в пам'яті, свідчать, що політикою я почав цікавитися в досить ранньому віці. Змалку пам'ятаю репродукцію відомої картини художника І. Бродського «В.І. Ленін читає газету «Правда», яка висіла над широким письмовим столом мого батька, а великий кольоровий портрет Сталіна на весь зріст домінував у бібліотеці моєї школи.

Переживши терор 30-х на комсомольській роботі і важкі випробування Другої світової війни, батько навіть у приватному спілкуванні підтримував позицію М.С. Хрущова щодо «розвінчання культу особи Сталіна та позбавлення від його наслідків». На переконання тата, про яке я дізнався з домашніх розмов, Сталін викривив і зрадив настанови Леніна, викладені в надиктованому 1922 року «Листі до з'їзду», відомому як заповіт вождя. Подібно до деяких своїх друзів та колег, мій батько вважав, що якби СРСР пішов ленінським шляхом, не було б масових репресій, знищення селянства та катастрофи 1941 року, які він відчув на власному досвіді.

Для мене заповіт засновника СРСР слугував ідейною платформою тривалих світоглядних ілюзій у роки перебування у ВЛКСМ та КПРС, аж до початку перебудови. До заповіту Леніна, як відомо, входили й нотатки «К вопросу о национальностях или об автономизации», що безпосередньо стосувалися долі й незалежності України. І лише згодом мені стало ясно, що розумніший за Сталіна політик — Ленін, з національного питання займав по суті не менш радикальну позицію, ніж його наступник. За-

пропонувавши та втілюючи модель СРСР, що дозволила приспати пильність українських націонал-комуністів, «вождь мирового пролетариата» став не «творцем», як вважає недалекий та малоосвічений послідовник Денікіна — Путін, а могильником незалежності України. Неафішована сутність цієї моделі полягає в партійному керівництві союзною державою. Так, РКП(б)/ВКП(б)/КПРС не мала у своєму складі російської республіканської організації. Всесоюзна компартія якраз і була російською, а КПУ входила до її складу на правах автономії, що й забезпечувало «нерушимість» союзу «республік свободних», про яку співалося в гімні СРСР. Коли ж у 1990 році у протистоянні з М. Горбачовим консервативне крило КПРС створило у її складі комуністичну партію Російської Федерації, стало зрозуміло, що крах СРСР неминучий.

Властиві підліткам пошуки справедливості спонукали мене якось запитати батька, чому ми, живучи в Україні, не розмовляємо вдома українською мовою. Його відповідь була конкретною: «Давай спробуємо». Між тим повсюдно — у школі, на вулиці, у дворі нашого будинку, де було багато дітей, на радіо і телебаченні — лунала переважно російська. Українську мову можна було почути хіба що від селян, у деяких теле- та радіопередачах, а також від діячів культури. Тому наш домашній експеримент виявився штучним і протримався недовго.

Ще два «підліткових запитання» дуже збентежили мого політично загартованого життям батька: чому Україна не є незалежною державою та чому в СРСР одна партія? Отримані від нього «офіційні» відповіді так ніколи й не стали моїми остаточними переконаннями. Водночас слушні застереження щодо небезпечності обговорення цих питань були природним виявом татового піклування.

Походження з народу для людей покоління мого батька, який народився 1912 року в м. Славути Волинської губернії, давало доступ до соціальних ліфтів у разі міграції до Києва та інших міст. Водночас українська ідентичність цих людей не лише розмивалася, а й жорстко перемелювалася сталінськими жорнами кадрової політики. На них «вождь народів» особисто викарбував, що «російський народ є найбільш

видатною нацією з усіх націй, що входять до складу Радянського Союзу», та є «керівною силою» серед усіх народів країни.

Голодомором та репресіями нищилися селянський фундамент українства та національне відродження початку ХХ ст. Селянська маса, серед якої 70—80 % становили неписьменні, отримувала освітні можливості, отруєні, однак, більшовизмом та москвоцентризмом. Русифікація відбувалася на хвилі властивих людській цивілізації індустріалізації та урбанізації. В Україні вони набули особливих масштабів унаслідок природно-ресурсних передумов та як результат колективізації, яка виштовхувала найбільш активну частину селянства до міст.

Неочікуваним наслідком більшовицької аграрної та освітньої політики стало створення ними підґрунтя для поступового відродження української ідеї. Час засвідчив, що ніяким русифікаторам не вдалося позбавити великий європейський народ здатності до національного самоусвідомлення і самоідентифікації у сфері культури, економіки й політики. Нащадки недознищеного куркульства разом зі спадкоємцями традицій національно-визвольної боротьби у західних областях пробуджували патріотизм українців у хрущовську «відлигу», на роки якої й припало формування мого світогляду. У пам'яті назавжди залишилися пророчі слова, декларація черкащанина Василя Симоненка, виголошена ним 1962 року: «Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекареслить мій народ!».

Мабуть, М.С. Хрущов по-своєму любив Україну, проте це ніяк не означало його прихильності до неї, свідченням чого стало гучне святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією у травні 1954 року. Пригадуючи власне дитяче сприйняття цієї події, тепер розумію, що свято «возз'єднання» мимоволі збуджувало національну свідомість, вказуючи, що свого часу Україна була незалежною від Росії. Патріотичні почуття викликали й численні червоно-блакитні прапори УРСР, які раніше в таких масштабах не вивішували на вулицях.

З особистих спогадів початку 1960-х виринає символічний вінок із жовтого колосся та синіх волошок, який я побачив біля пам'ятника Т.Г. Шевченку в Києві та напис на стрічці: «Ми

не забули тебе, Тарасе». Цей вінок у національних кольорах було покладено у травневі дні вшанування Кобзаря (22 травня відзначали річницю перенесення праху Шевченка з Санкт-Петербурга на Чернечу гору в Каневі), і зі сходів монумента сміливці читали його вірші та співали «Заповіт». Для запобігання «націоналістичним проявам», притаманним насамперед студентам філологічного та журналістського факультетів Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, міськком комсомолу організував в університетському парку власну «надійну» масовку, проте невдовзі зібрання біля пам'ятника Шевченку взагалі заборонили.

Київський інститут народного господарства (Наргосп, як його називали), де я навчався у 1960-х роках, вирізнявся ідейно витриманою атмосферою, яка панувала і в навчальному процесі, і в студентському середовищі. Серед моїх однокурсників було багато «дорослих» — тих, хто вже встиг попрацювати на виробництві та відслужити в армії, деякі з них уже стали членами КППС. Більшість студентів були родом з невеликих міст і селищ, де побутувала українська мова спілкування, проте за всі роки навчання ми жодного разу не чули її від викладачів. Пояснювали це тим, що, мовляв, студенти-іноземці вивчали на підготовчих курсах російську мову і не розуміли української, а я сам собі ставив запитання: чому ж у вишах Польщі, Чехословаччини або Угорщини, мови яких не були міжнародними, інша ситуація.

У студентські роки моє спілкування з іноземцями не обмежувалося російськомовними однокурсниками з країн Азії та Африки, що «обрали шлях соціалізму». Завдяки додатковим приватним заняттям та відвідуючи вечірні курси іноземних мов, я опанував французьку, що дозволяло брати участь в організованих комсомолом зустрічах зі студентами з країн Заходу, які приїжджали до Києва в рамках молодіжного обміну. Слід зазначити, що таке спілкування істотно розширювало світогляд.

До речі, Наргосп часів мого студентства відзначився показовою для відновлення національної свідомості українців подією, про яку я, однак, дізнався вже після здобуття Україною незалежності. Першого травня 1966 року

на даху головного корпусу Київського інституту народного господарства, навпроти заводу «Більшовик», замайорів жовто-блакитний прапор Української Народної Республіки. Його встановили двоє робітників, один з яких навчався на вечірньому відділенні нашого вишу.

У 1960-х професорсько-викладацький склад Наргоспу був уже не таким «зірковим», як у 1920-х, коли там працювали історик Митрофан Довнар-Запольський, учений і церковний діяч Іван Огієнко, керівник Соціально-економічного відділу ВУАН, згодом віцепрезидент АН УРСР Костянтин Воблій, засновник Інституту демографії академік Михайло Птуха, голова-президент Української академії наук Микола Василенко та ін. Проте семінарські заняття з політичної економії в моїй групі проводив Юрій Миколайович Пахомов — майбутній ректор КІНГ, академік-секретар Відділення економіки АН УРСР, директор Інституту соціології НАН України, потім директор Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України.

Юрій Миколайович відіграв важливу роль у моєму професійному зростанні. Ставши у 38 років наймолодшим на той час в Україні доктором економічних наук, я за його рекомендацією почав працювати заступником голови Ради по вивченню продуктивних сил України АН УРСР. Потім за ініціативою Ю.М. Пахомова мене включили до складу експертної комісії АН УРСР, яка влітку 1991 року розглядала відповідність проекту нового союзного договору Декларації про державний суверенітет України та Закону УРСР про економічну самостійність. Ця комісія, очолювана академіком Пахомовим, не підтримала так званий «проект Горбачова», надісланий для погодження з союзними республіками та відкладений Верховною Радою на вересень, проте після серпневих подій у Москві та Києві розгляд цього документа вже не знадобився...

Закінчивши Київський інститут народного господарства з «червоним» дипломом, я отримав рекомендацію до аспірантури. Коли я захищав дипломну роботу, державну комісію очолював Петро Іларіонович Багрій. Він і запропонував мені працювати в Інституті економіки, з яким надалі було пов'язано майже 20 років моєї наукової діяльності, зокрема захист

кандидатської під час навчання в аспірантурі, а згодом і докторської дисертації.

Першу мою особисту монографію, підготовлену за матеріалами кандидатської дисертації, було відзначено медаллю Академії наук УРСР та премією для молодих учених і видруковано українською за українськомовною квотою видавництва «Наукова думка». Тоді молодих авторів включали до цієї квоти, оскільки старші колеги прагнули публікуватися переважно російською, що забезпечувало ширше коло читачів, а головне — можливість представлення своїх досліджень у Москві, яка була беззаперечним «законодавцем мод» у галузі економічної науки.

Російськомовність академічної спільноти України та другорядність української мови видавалися мені несправедливістю. На Загальних зборах АН УРСР українською користувалися окремі представники Секції суспільних наук, установ Західного наукового центру, а також деякі молоді тоді члени Академії, зокрема астроном Ярослав Яцків і математик Анатолій Самойленко. Пам'ятаю, як яскраво й схвилювано виступав на захист української мови видатний письменник академік Олесь Гончар, але це був «голос волаючого в пустелі»...

Чвертьвікова робота в установах АН УРСР економічного профілю допомогла мені краще зрозуміти проблеми, явища та процеси, з якими згодом довелося мати справу на державній службі. Саме на науковій роботі я навчився системно підходити до тих чи інших викликів, розглядаючи кожен із них як своєрідний дослідницький проект, що потребує конкретних висновків і пропозицій.

Інтерес до історії України ще в юнацькі роки пробудила у мене поезія Тараса Шевченка і романтика повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба», а на усвідомлення удаваної та реальної державності Української РСР вплинула, зокрема, участь у Всесвітній асамблеї молоді, присвяченій 25-річчю ООН, яка в липні 1970 року проходила в Нью-Йорку. Це було унікальне зібрання, що відбувалося у форматі Генеральної асамблеї і в якому брали участь делегації країн — членів ООН, загалом понад 700 представників молодого покоління — народжених після заснування організації. Попередні випробування на «бла-

гонадійність», квиток члена КПРС, знання іноземної мови та відповідність віковому цензу уможливили моє відрядження до США як посланця молоді Української РСР «в експортному варіанті». Цікаво, що з понад 20 членів делегації Радянського Союзу від України та Білорусі віковим критеріям відповідали лише двоє, а московську «команду» очолював 33-річний керівник Комітету молодіжних організацій СРСР та майбутній голова сумнозвісного ГКЧП Геннадій Янаєв. А «суверенітет» УРСР починався з того, що з п'яти основних та двох запасних її делегатів четверо були «варягами». Поряд із Янаєвим керівництво роботою та щоденний інструктаж усіх трьох делегацій здійснював перший заступник Постпреда СРСР при ООН Віктор Ізраєлян.

Придушення «празької весни» викликало у мене стійке несприйняття. Такі емоції були спричинені насамперед руйнуванням ідеалістичних сподівань недавнього випускника економічного вишу на успіх чехословацьких реформ, які проводилися в дусі ринкового соціалізму, економічної демократії та соціалістичного «третього шляху». Адже прибічники ринкової економіки в Радянському Союзі прагнули скористатися досвідом Чехословаччини для поглиблення започаткованих під патронатом голови Ради Міністрів СРСР Олексія Косигіна перетворень у власній країні.

На відміну від Угорської революції 1956 року, коли я вірив радянській пропаганді, завдяки дорослішанню в умовах хрущовської «відлиги» з'явилася здатність критично осмислювати політичні події в СРСР та за його межами. Це не стало дисидентством, але виголошений Ф. Енгельсом заклик: «Сумнівайся!», я вже взяв на озброєння.

Не маючи доступу до забороненого в Радянському Союзі памфлету видатного інтелектуала-шістдесятника Івана Михайловича Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», я все ж ознайомився з його змістом за численними цитатами «викривачів» майбутнього академіка НАН України. Критики ідеологів «українського буржуазного націоналізму» вимушено посилалися на першоджерела, і це допомагало всім охочим долати інформаційну ізоляцію.

Однак загалом на початку 1990-х років свідомість післявоєнного покоління, яке більшу час-

тину життя провело в умовах панування більшовизму, залишалася переважно радянською та москвоцентричною. Пригноблена авторитаризмом та русифікацією українська ідея існувала, але була нерівномірно розпорошена по соціальних верствах та регіонах України. Одним з осередків, де під постійною підозрою в «буржуазному націоналізмі» жевріла українська ідентичність, була Академія наук Української РСР.

Характерно, що за своєю територіальною побудовою АН СРСР, контрольована партією та спецслужбами, і сама нагадувала КПРС. Відсутність у складі «союзної» Академії власне російської компоненти означала, що АН УРСР, як і академії інших союзних республік, фактично була автономією «великої», тобто російської, Академії. Причому аж до часів «перебудови» гетьманська сторінка історії Української академії наук замовчувалася, а її заснування приписувалося більшовикам, які захопили Київ у 1919 році. Саме від цієї дати й вели відлік періоду існування Академії наук УРСР.

У рідному мені Інституті економіки зразка 60-х працювали яскраві особистості. Передусім це мій науковий керівник під час підготовки кандидатської дисертації, тодішній директор Інституту академік АН УРСР Стефан Михайлович Ямпольський. Людина з характерною для «висуванців» його покоління біографією, цей харизматичний, мудрий та енергійний учений і адміністратор ще в комсомольські роки заприятелював із майбутнім першим секретарем ЦК Компартії України Петром Шелестом. Не забуваючи про переслідування українського дисидентства, все ж слід згадати, що на відміну від свого наступника — русифікатора Щербицького, Шелест намагався хоч якось відстоювати економічні інтереси УРСР та боронити її культурну самобутність. У результаті цілком лояльну до Москви книгу Шелеста «Україно наша Радянська» було піддано гострій партійній критиці за «ідеалізацією минулого України», а її автора відправили на пенсію із заборобою залишатися в Україні.

Після С.М. Ямпольського директором Інституту економіки АН УРСР став академік Петро Іларіонович Багрій, праці якого досі цитують в Україні та за кордоном.

Непересічні наукові здібності та досвід роботи в ЦК Компартії України вирізняли багаторічного і останнього директора ліквідованого в 2005 році Інституту економіки — академіка АН УРСР та низки інших академій Івана Іларіоновича Лукінова. Саме він став першим академіком-секретарем Відділення економіки АН УРСР, першим українським економістом, обраним віцепрезидентом АН УРСР, а також академіком АН СРСР.

І.І. Лукінов пропонував мені посаду вченого секретаря новоствореного Відділення економіки, але я тоді відмовився, пославшись на бажання зосередитися на підготовці докторської дисертації. Цю посаду обійняв перспективний молодий вчений, майбутній віцепрезидент НАН України академік НАН України Сергій Іванович Пирожков.

Серед молодшого покоління співробітників Інституту економіки вирізнявся Володимир Черняк — людина, яскравість особистості, ясний розум і гострий язик якої відчували всі, хто спілкувався з ним як з колегою, а згодом як з політиком, публіцистом та оратором. Ще з радянських часів В. Черняк був переконаним прихильником економічної та політичної свободи. Працюючи у відділі економічної теорії, причетному до ідеологічної роботи ЦК Компартії України, майбутній народний депутат України та СРСР двічі відмовлявся від вступу до КПРС. Іронією та парадоксами сповнені відомі афоризми Володимира Черняка, померлого, на жаль, під час пандемії ковіду, зокрема його заклик: «Живи заради того, за що варто вмерти!».

В Інституті економіки розпочинав свою дослідницьку та адміністративну діяльність майбутній академік Валерій Михайлович Геєць, який згодом став віцепрезидентом НАН України і з часу заснування очолює Інститут економіки та прогнозування НАН України. На моє переконання, цей інститут став успішною «реінкарнацією» і сучасним наступником Інституту економіки як провідної економічної наукової установи країни.

Із творчою атмосферою та ґрунтовним підходом до наукового пошуку, притаманними Академії наук УРСР, пов'язане й те, що низка її співробітників стали активними учасниками

розбудови української державності, працюючи у Верховній Раді, Кабінеті Міністрів, на дипломатичній службі України*.

У Раді по вивченню продуктивних сил України я працював заступником її голови — мудрої людини з величезним життєвим досвідом члена-кореспондента НАН України Сергія Івановича Дорогунцова, який багато уваги приділяв екологічній тематиці, а 24 серпня 1991 року як народний депутат проголосував за незалежність України. Серед колег-науковців у цій поважній та одній із найстаріших наукових установ України особливо вирізнялися майбутні академіки Елла Марленівна Лібанова і Богдан Михайлович Данилишин.

Призначенням на посаду помічника президента України Л.М. Кравчука, що кардинально вплинуло на мою подальшу долю, я зобов'язаний президенту НАН України академіку Борису Євгеновичу Патону. Коли Леонід Макарович вирішив додати до групи своїх помічників відповідального за розвиток науки та освіти, він звернувся до Академії, і Борис Євгенович зупинився на моїй кандидатурі.

Президент Академії прагнув налагодити зв'язки з провідними науковими центрами світу, і на початку 2000-х, вже працюючи Послом України у Швейцарії, я ініціював та організував його перший візит до розташованої біля Женеви Європейської організації ядерних досліджень (ЦЕРН). Тоді деякі установи та окремі науковці НАН України вже брали участь в оснащенні Великого адронного колайдера, але відсутність інституціоналізації відносин між Україною та ЦЕРНом обмежувала можливості вітчизняних дослідників, зокрема в отриманні інформації щодо наукових результатів найбільшої у світі лабораторії фізики високих енергій. Борис Євгенович разом із першим віцепрезидентом НАН України Анатолієм Петровичем Шпаком відвідали ЦЕРН і підтримали ініціативу нашого посольства щодо набуття Україною статусу асоційованого члена організації. Проте

вирішити це важливе з наукової та політичної точки зору питання вдалося лише 2016 року.

Політичний вибір Голови Верховної Ради УРСР Л.М. Кравчука своєю гнучкою поступливістю поховав більшовицьку концепцію Української Радянської Соціалістичної Республіки, а також сподівання задушити в московських обіймах Українську революцію. Репресований свого часу, але ідейно недознищений український націонал-комунізм реінкарнувався у свідомості наступного покоління, а квазідержаву УРСР перетворилася на бомбу уповільненої дії, спрацювання якої засвідчило невмирущість ідеї незалежності України. Характерно, що вихідці з КПРС стали на чолі не лише України, а й усіх незалежних держав (крім Білорусі та Киргизстану), які постали з колишніх союзних республік.

Працюючи помічником президента України, а згодом першим помічником секретаря Ради національної безпеки і оборони, я радів, коли деякі мої думки потрапляли до виступів та публікацій визначних політиків. Передусім це стосувалося європейської інтеграції України, реформування економіки на ринкових засадах та демократичних перетворень. Найбільш дієвою та всеосяжною «дорожньою картою» для них, на моє переконання, було і залишається членство України в Європейському Союзі. «Зовнішнє управління» реформами з Брюсселю на зразок досвіду колишніх балтійських республік, а також наших західних сусідів, на мою думку, відповідало національним інтересам України.

Мій дебют в омріяній з юності дипломатичній сфері відбувся на посаді помічника Л.М. Кравчука в травні 1993 року, коли я очолив першу українську делегацію, яка відвідала багату на нафту Лівію. Під час зустрічі з «лідером лівійської революції» М. Каддафі, яка проходила вночі в його наметі посеред пустелі, він несподівано зосередився на темі ядерної зброї на території України і наполегливо переконував зберегти її.

В Адміністрації Президента України часто бував у справах Національного космічного агентства України його перший генеральний директор Володимир Павлович Горбулін, ініціативи якого я намагався всіляко підтримувати в межах своєї компетенції.

* Див. Бершеда Є.Р. Національна академія наук України та державотворення: кадровий внесок. *Вісник НАН України*. 2019. № 4. С. 3—10.

Після того, як 1994 року схильний до компромісів Л.М. Кравчук погодився на дострокові вибори Президента і Верховної Ради і тривалий час не висував свою кандидатуру для переобрання, в групі його помічників складалося враження, що Леонід Макарович не надто тримається за владу. За виборчу кампанію його головного суперника Л.Д. Кучми в Києві відповідав Дмитро Табачник, а з боку чинного президента це було доручено мені.

Перший і другий тури виборів у столиці виявилися переможними для Л.М. Кравчука, але моя залученість до цього процесу не залишилася непоміченою з боку Д. Табачника, який очолив Адміністрацію новообраного президента Л.Д. Кучми. І лише завдяки підтримці впливового секретаря Ради національної безпеки і оборони В.П. Горбуліна мене все ж було призначено завідувачем відділу стратегічного планування та координації політики національної безпеки апарату РНБО, а згодом — першим помічником секретаря РНБО. На цих та інших посадах я намагався не лише виконувати доручення, а й висувати свої ініціативи. Володимир Павлович поділяв та заохочував такий підхід, і чотири роки роботи в РНБО виявилися для мене, мабуть, найбільш цікавими й продуктивними з точки зору можливостей для самореалізації й професійного зростання.

Це був період, коли РНБО зі «сплячого» органу перетворилася на «політичну кухню» держави, набула конституційного статусу, а мої передвиборчі побоювання щодо дрейфу Банкової в бік Москви виявилися марними. Завдяки лідерству В.П. Горбуліна україноцентризм став стрижнем роботи РНБО, в апараті якої домінував сформульований ним принцип залучення людини на державну службу: вміння долати гравітацію корисливості. Особисті переконання секретаря РНБО визначали пріоритетну увагу до євроатлантичної інтеграції України, започаткування особливих стосунків з Альянсом та підписання 1997 року Хартії Україна—НАТО.

Зважаючи на зростаючу загрозу з боку РФ та потребу політичного керівництва країни в науково обґрунтованих пропозиціях безпекового характеру, В.П. Горбулін підтримав ініціативу

зі створення на основі Інституту Росії НАН України Національного інституту українсько-російських відносин при РНБО України.

«Інвентаризація» інструментів формування політики національної безпеки дозволила привернути увагу до стратегічно важливого консультативно-дорадчого органу — Комісії з питань ядерної політики при Президентові України, керівником якої було призначено академіка НАН України Валерія Павловича Кухаря. Крім діяльності з ліквідації наслідків чорнобильської катастрофи та спорудження об'єкта «Укриття» над зруйнованим реактором, «комісія Кухаря» долучилася до створення в Україні власного паливного циклу для атомних електростанцій, а також до використання досвіду Чехії з адаптації палива англо-американської компанії «Westinghouse» для реакторів радянського виробництва.

Спільний пошук Україною та Польщею компромісних рішень з питань історичної пам'яті дозволив розпочати роботи з реконструкції польського військового Меморіалу львівських орлят, відкритого потім одночасно з меморіалом загиблим воїнам Української галицької армії. Знаковою подією стало підписання 21 травня 1997 року за участі президентів двох країн українсько-польської декларації «До злагоди та єднання», підготовкою якої опікувався співголова Консультаційного комітету при президентах України і Польщі В.П. Горбулін, залучаючи до цієї роботи й мене як відповідального секретаря комітету.

Під час роботи на Банковій, а згодом у МЗС України я намагався зберігати відданість власним переконанням і, напевно, так і не став органічною частиною «державної машини». Нехтування притаманним класичній бюрократії трамвайним правилом — «не висовуєся» (що не завжди залишалося безкарним), а також академічні навички аналітичної роботи, спонукали мене до численних публікацій у вітчизняних та зарубіжних ЗМІ. У деяких випадках вдавалося досягати наочних результатів, які залишилися в міському просторі Києва, Брюсселя, Берна та Лозанни. Зокрема, з метою публічного позначення євроінтеграційних прагнень України я запропонував встановити біля

Українського Дому дві щогли, вивісивши на одній із них прапор Євросоюзу. Із того часу, як він вперше прикрасив центр Києва, цей прапор залишається там і донині. За моєю ініціативою було встановлено пам'ятник славетному танцівнику й хореографу Сержу Лифарю в Лозанні, а від його супутниці життя графині Ліліан Алефельд отримано та передано до Національного історичного музею України колекцію творів мистецтва, сценічних костюмів, нагород, ювелірних прикрас, документів, книг, що належали митцю. З метою увічнення місць, пов'язаних з традиціями української дипломатії, у Берні та Брюсселі було встановлено меморіальні дошки на честь перших дипломатичних установ України, які діяли в 1918—1923 роках.

Феномен мого призначення в 1998 році першим заступником Міністра закордонних справ України полягав не стільки у відсутності досвіду роботи в МЗС, скільки у рівні посади в ієрархії дипломатичної служби. Звичайно, мої наукові «регалії» могли мати значення, але головною фаховою передумовою стала робота на Банковій і особливо причетність до сфери зовнішньої політики в РНБО.

Дванадцятирічна дипломатична служба в центральному апараті МЗС на посадах Посла України у Швейцарії, Бельгії, Люксембурзі, Ліхтенштейні, а також як Постійного представника України при Відділенні ООН та в інших міжнародних організаціях у Женеві дозволила долучитися до підготовки й реалізації концепції вступу України до Євросоюзу та НАТО, Світової організації торгівлі, Енергетичної хартії.

Протягом року я працював головою та співголовою Конференції з роззброєння в Женеві, був обраний віцепрезидентом Європейської економічної комісії ООН.

Завершення дипломатичної служби не стало для мене завершенням професійного життя. «Граючи у додатковий час», я скористався можливістю долучитися до роботи Верховної Ради України — спочатку як радник її Голови, а згодом як перший заступник та в.о. директора Інституту законодавства Верховної Ради України.

Протягом майже тридцяти років я був причетний до формування й реалізації державної політики України, спілкуючись із сузір'ям видатних особистостей, професіоналів та учених. На моїх очах відбувалося повернення до себе української європейської нації, що одночасно створювала власну державу та проводила демократичні й ринкові реформи. І стійкість цієї держави за підтримки західних союзників пройшла безпрецедентне випробування російською воєнною агресією.

Самопізнання, що триває, доки живе людина, та прагнення до усвідомлення не стільки себе в Україні, скільки України в собі, спонукали мене до цих нотаток. Це не так спогади, як роздуми навколо спогадів — про людей, із якими спілкувався, про час та простір, у якому жив і живу.

Всупереч відомому китайському побажанням «не дай вам Боже жити в епоху змін», я вдячний долі за унікальний шанс стати учасником розбудови України — країни сподівань — і свідком величезних змін у Європі та в усьому світі.

Yevhen R. Bersheda

FROM THE GRAVEYARD OF ILLUSIONS TO THE LAND OF HOPE (FIRST-PERSON NARRATIVE)

To the 80th anniversary of Corresponding Member of the NAS of Ukraine Ye.R. Bersheda

September 3, 2025 marks the 80th anniversary of the renowned economist, diplomat, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine (1999), Honored Science and Technology Figure of Ukraine (1997), Doctor of Economics (1983), Professor (1991), Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (1997) Yevhen R. Bersheda. With the kind permission of Mr. Bersheda, the editorial board of the journal "Visnyk of the NAS of Ukraine" publishes an excerpt from his memoirs.

Cite this article: Bersheda Ye.R. From the graveyard of illusions to the land of hope (first-person narrative). To the 80th anniversary of Corresponding Member of the NAS of Ukraine Ye.R. Bersheda. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2025. (9): 89—97. <https://doi.org/10.15407/visn2025.09.089>